

# I profetens fodspor

Den islamiske pilgrimsfærd som erindringssted

*Af postdoc, ph.d. Mette de Hemmer Bjerregaard*



“Sæt intet ved Min side! Rens Mit hus til dem, der går rundt om det, til dem, der står og knæler og kaster sig ned i bøn! Kald til valfarten blandt menneskene, så de kommer til dig til fods og på hver en mager kamel gennem hvert et dybt bjergpas” (K 22,26-27).

Kaldet til pilgrimsfærd (*hajj*) udgør den sidste af islams fem søjler og har sin hjemmel i både Koranen og den senere traditions omfattende skildringer af profeten Muhammads liv. Det er i dag svært at overvurdere betydningen af denne pilgrimsfærd for islamisk tradition eller af Mekka som helligsted, der – i bogstavelig forstand – er omdrejningspunktet for den. Men hvor meget af den nuværende valfartspraksis går tilbage til Muhammed selv, og hvor meget skyldes senere erindringer om profeten?

Dette spørgsmål er et blandt flere i mit postdoc-projekt om kollektiv erindring i den tidlige islamiske tradition (7.-9. århundrede), som er støttet af Carlsberg-fondet. Projektet er særligt optaget af brugen af historiefortælling og ritualisering i skabelsen af religiøs identitet i tiden efter Muhammads død. For eksempel i forbindelse med kaldet til pilgrimsfærd.

## Før Muhammad?

Både islamisk tradition og vestlig forskning tager udgangspunkt i eksistensen af præ-islamiske pilgrimsritualer i og omkring Mekka, og at det var disse, der dannede grundlag for den af Muhammad indstiftede muslimske hajj. Der hersker uenighed om deres ophav og oprindelseskontekst – og blandt vestlige forskere har jagten på den *sande, oprindelige* hajj afstedkommet en betragtelig mængde forskningslitteratur. Til gengæld mødes tradition og forskning i det synspunkt, at ritualer, som egentlig er en samling af en række forskellige ritualer, fik sin endelige form på Muhammads tid.

I en muslimsk optik er den islamiske pilgrimsfærd et oprindeligt monoteistisk ritual indstiftet af Abraham (*Ibrahim*) og dennes søn, Ishmael, da de byggede ka'baen i Mekka (K 2,125-127). Ritualer blev så senere forurenede af arabiske polyteister, men med Muhammad tilbageført til sin oprindelige og korrekte monoteistiske betydning.

De fleste vestlige forskere har derimod forholdt sig til hajj-ritualet som en form for tidlig islamisk synkretisme, hvor elementer fra præ-islamiske pilgrimsritualer

blev forlenet med en monoteistisk semantik og fortolkningsramme og dermed blev til den af Muhammad indstiftede muslimske hajj, der har eksisteret mere eller mindre uforandret frem til i dag. Både den muslimske tradition og størstedelen af den muslimske og vestlige forskning deler altså den grundantagelse, at Muhammad overtog en række allerede eksisterende ritualer og ændrede dem til den form, vi kender i dag.

### Muhammad-biografierne

Reelt ved vi meget lidt om præ-islamisk pilgrimsfærd til Mekka og dermed også om, hvor stor en del af disse ritualer der måtte have overlevet i en islamiseret form. Og egentlig er jeg mere interesseret i noget andet, nemlig hvordan senere tider har anskuet og iscenesat sammenhængen mellem fortidige og nutidige praksisser. Eller hvad vi kan kalde *perciperet kontinuitet*.

I Koranen er det som nævnt primært forbindelsen til ur-monoteisten eller proto-muslimen Abraham, der er i fokus, når der refereres til pilgrimsfærd. Abraham indstiftede ritualer for de efterfølgende generationer, og det er i direkte forlængelse af ham, at Muhammads ritualreform skal ses.

Den senere islamiske tradition er imidlertid i særlig grad optaget af Muhammad som den, der skabte præcedens for alle fremtidige valfarter med sin såkaldte afskedspilgrimsfærd. Denne afskedsrejse foretog Muhammad ifølge sira-litteraturen, den senere biografiske litteratur om profeten, i 632 ganske få måneder før sin død. Det var også i den forbindelse, at han holdt sin afskedsprædiken og lærte sine følgere, hvordan de skulle udføre

de mange forskellige ritualelementer i pilgrimsfærden.

Det var også her, at han ifølge traditionen fik sin sidste åbenbaring: "I dag har Jeg fuldkommengjort jeres religion for jer og fuldbyrdet Min nåde over jer. Jeg finder velbehag i overgivelsen til Gud som religion for jer" (K 5,3). Beretningen om Muhammads afskedspilgrimsfærd er dermed skelsættende for den senere islamiske traditions forståelse af hajj.

### Udvikling over tid

Vender vi tilbage til Koranen, er der imidlertid ikke nogen reference til en afskedspilgrimsfærd eller i det hele taget til nogen pilgrimsvandring foretaget af Muhammad. Der er heller ikke detaljerede beskrivelser af, hvad pilgrimsfærdens forskellige ritualer faktisk indeholder. Lidt karikeret kan vi sige, at hvor hajj i Koranen altovervejende er et abrahamisk foretagende, så er den senere traditions litteratur optaget af, hvordan Muhammad med sin sidste pilgrimsfærd dannede præcedens for alle fremtidige generationer.

Snarere end en uoverensstemmelse mellem Koranen og den senere traditions litteratur om Muhammad bør vi nok betragte forskellen som en forskydning i fokus – og frem for alt som en understregning af Muhammads rolle som grundlægger i forhold til den senere traditions centrale praksisformer.

Noget tyder dog på, at hajj-ritualet først tog sin endelige form adskillige år efter Muhammads død, og at ritualer og dets forskellige delelementer stadig var til forhandling så sent som i begyndelsen af 700-tallet. For umayyade-kalifferne (661-750) var det at lede hajj'en en effektiv måde at synliggøre og ikke mindst le-

gitimere deres egen herskerrolle på. Der eksisterer adskillige beretninger om kaliffernes søgen efter den korrekte måde at udføre hajj på, blandt andet en beretning om kaliffen Sulaymān (715-717), som – da han mødes med modstridende beretninger om den rette måde at udføre pilgrimsfærdens forskellige ritualer på – vælger at følge sin fars, kaliffen 'Abd al-Maliks (685-705), eksempel. Denne beretning antyder, at der ikke har eksisteret en profetisk etableret praksis eller fast fremgangsmåde på dette tidspunkt.

### Islam tager form

Til gengæld er det også under umayyaderne, at vi begynder at se tegn på en fiksering af traditionerne og, ikke mindst, en begyndende identitetsdannelse og islamisering. Med islamisering forstås her, at handlemåder, praksis- og styreformers placeres i direkte forlængelse af Koranen og profeten Muhammads sædvane.

Det er for eksempel under førnævnte umayyadecalif 'Abd al-Malik, at mønterne får et distinkt koranisk præg med den muslimske trosbekendelse *shahada*'et ("Der er ingen gud foruden Gud, og Muhammad er Hans sendebud"). Det er også under umayyaderne, at kaliffen faktisk får titlen *kalif*, der har den fordel, at det er en koranisk term i modsætning til det tidligere brugte *amir al-muminin*, "anfører for de troende".

Ligeledes er det også under umayyaderne, at vi begynder at se en øget litterær interesse for betydningen af Muhammads karriere som profet. Med andre ord: islam – eller måske snarere definitionen af, hvad det faktisk vil sige, at noget er islamisk – begynder at krystallisere sig, og

omdrejningspunktet er Koranen og profeten Muhammads liv og levned. At noget er islamisk, kommer i denne periode til at betyde, at det direkte kan relateres til Koranen og Muhammad.

Det forekommer næppe som en stor sandhedsåbenbaring i dag, men at det netop er disse to, Koranen og Muhammad, der bliver de væsentligste identitetsmarkører, er sandsynligvis resultatet af en udvikling, der finder sted under umayyadecalifatet (661-750). Denne udvikling afspejler en øget interesse et par generationer efter Muhammads død for at erindre hans profetkarriere og ikke mindst knytte traditioner, handlemåder og herskerideologi til det profetiske *vita* for at give dem mening og legitimitet. Hadith- og sira-litteraturen er netop udtryk for sådan et forsøg på at fiksere den kollektive erindring om Muhammad og bevægelsens oprindelse, og dermed også om den islamiske traditions praksisser og ritualer, heriblandt pilgrimsfærdens.

### Kulturel erindring

Sat på spidsen kan vi sige, at den profetiske præcedens for den korrekte udførsel af den muslimske pilgrimsfærd først etableres flere generationer efter Muhammads død. Det sker som led i, hvad jeg her vil kalde en mere overordnet *erindringsmobilisering*. Med den begyndende nedskrivning af beretninger om Muhammad sker der en stabilisering af den kulturelt erindrede pilgrimsfærd: den første – og for Muhammad sidste – hajj. Den hajj, som blev et religiøst forbillede for alle fremtidige hajj'er.

Det var som nævnt sandsynligvis først et par generationer eller tre efter

Muhammads død, at den islamiske pilgrimsfærd fandt sin endelige form. Men den *kollektivt erindrede* pilgrimsfærd har vi i Muhammads egen hajj. Fortiden kondenseres her til én skelsættende begivenhed: Muhammads afskedspilgrimsfærd. At den muslimske hajj så faktisk først fandt sin endelige form længe efter profetens død er ikke i den kulturelle erindrings interesse at beskæftige sig med; det er derimod et tema for den kollektive glemsel.

Her kommer vi til kernen i kulturel erindring: Den er en rekonstruktion. Derved adskiller den sig ikke essentielt fra historieskrivningen, som også altid vil være en rekonstruktion af fortidige begivenheder og tidsperioder. Men hvor historievitenskaben har objektivitet som sit mål og kriterium, så er den kollektive erindring betinget og styret af behovet hos dem, der erindrer. Det, der overlever i erindringen, er det, der er brugbart. Det vil sige, at den kulturelle hukommelses egentlige præmis er, hvorvidt det erindrede er meningsskabende for dem, der erindrer.

Den tyske egyptolog og kulturteoretiker Jan Assmann peger desuden på en anden væsentlig forskel mellem historievitenskaben og den kulturelle hukommelse: Hvor historieskrivning er bygget op omkring beskrivelsen af brud og forandringer, så er den kulturelle hukommelse optaget af det stik modsatte, nemlig den ubrudte kontinuitet mellem fortid og nutid. En given gruppe udgøres af det, gruppen kollektivt *ved*, det vil sige det, som gruppen erindrer. Uden fælles fortælling, ingen gruppe. Og det er da også en grundlæggende pointe hos Assmann, at gruppedannelse og historiefortælling går hånd i hånd.

Det er i dette lys, jeg mener, at vi skal betragte fortællingen om Muhammads afskedspilgrimsfærd. Den er en del af en erindringsmobilisering og tilblivelsen af et større fortællekompleks om Muhammad møntet på at forsyne traditionen med en kollektiv oprindelsesfortælling. I den forstand bliver den islamiske pilgrimsfærd et erindringssted, hvor den enkelte – i symbolsk og bogstavelig forstand – træder i profetens fodspor.